

ИЗ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ БЕОГРАДА

ХЕРОЈСКА СМРТ СЕСТАРА БУКУМИРОВИЋ

У свом немоћном бесу да угуши Народноослободилачки покрет у Београду, окупатор и агенти Специјалне полиције стално су измишљали нове и увек свирепије методе којима су мучили ухапшене чланове Партије, Скојевце и њихове сараднике.

У затворима Специјалне полиције и Гестапоа, у Бушиној улици, у згради Ратничког дома, ћелијама логора на Бањици, многи борци су и подлегли мучењима. Али и поред тога непријатељ никада није успео да победи слободарски дух београђана. Чак и онда када су јединице Народноослободилачке војске биле далеко, и када су преживљавале своје тешке дане, борци Београда веровали су у победу. Борили су се иако је непријатељ био много пута надмоћнији.

О тој борби београђана говоре и писма која су Срба и Јованка Букумировић успеле да пошаљу мајци неколико дана пред своје стрељање. Њихова мајка је сачувала ова писма, успомене на Српчета, Јоку и све оне храбре жене борце, које су своје младе животе дале за лепшу будућност свога народа.

Јованка и Србијанка биле су ћерке просветних радника, учитеља Милице и Милића Букумировића. Старија Јованка родила се 6 јуна 1910 године у селу Шетоњи, срез млавски, Србија. Свршила је основну школу и 5 разреда гимназије у Скопљу, а Вишу женску занатску школу у Београду са одличним успехом. Па ипак је морала да чека пре рата 7 година да би добила службу. У међувремену удала се за Паскала Богдановића 1933 године. Тек је 1939 годи-

не постављена за стручну учитељицу Грађанске школе у Јелси на Хвару одакле је премештена за Суботицу, а после 7 месеци у Београд где је дочекала и окупацију наше земље.

Њена млађа сестра Србијанка Букумировић родила се 16 августа 1920 године исто тако у селу Шетоњи. И она је своје рано детињство провела у Скопљу где се породица Букумировић преселила због деце која су била пристигла за школу.

Доцније се породица Букумировић из Скопља преселила у Београд и ту је Србијанка продужила своје школовање.

Родитељи Јованке и Србијанке Букумировић имали су седморо деце, шест ћерки и једног сина. Како су обоје, и отац и мајка, били скоро по цео дан запослени у школи, то су старија деца морала да чувају млађе. Тако је Јованка као доста старија, између њих је било десет година разлике, скоро највише водила бригу о Срби и она је скоро и одгајила: купала је, хранила и шила хаљинице. Она је нарочито волела Србијанку, зато што је ова била врло мила, озбиљна и послушна, али и врло нежног здравља и преосетљива.

Јованка, врло жива и увек расположена са успехом је учествовала у културним манифестацијама омладине, нарочито у извођењу мањих драмских комада који су се одигравали у школи. Та околност да се у кући Букумировића са доста деце живело врло скромно, па чак може да се каже и оскудно, али културно, и што су деца често била упућена једно на друго, у отсуству стал-

но запослених родитеља, развило се код њих велико осећање и љубав за другарске односе што су пренели и на другове ван куће, у школи.

Србијанка је у школи као одличан ђак наилазила на предусретљивост и наставника и другарица, које су је позивале често у врло богате куће у којима је осетила разлику између „сиротих“ и „богатих“. Понекад би својим сестрама говорила: „Не могу више да се дружим са њима, јер оне стално мењају хаљине, имају свега, а ја немам. Осећам да оне ипак праве разлику између сиротих и богатих“.

У вишим разредима гимназије под утицајем свога брата Мирослава Букумировића, почела је да се дружи са напредним друговима и другарицама. Са великим интересовањем је читала напредну, у оно време забрањену, лите-

Сл. 1 — Јованка-Јока Букумировић

ратуру коју јој је доносио брат. Када је завршила матуру, као студенткиња, активно је радила у напредном студентском покрету и учествовала у демонстрацијама организованим против тадашњих ненародних режима.

И Јованка и Србијанка су још уочи 1941 године својим радом у напредном покрету привукле на себе пажњу агента бивше Управе града Београда.

Када су полицајци Управе града 1940 године вршили претрес у стану њихових родитеља у Хаџи Ђериној улици број 7, тражећи брата Мирослава, Јованка је успела да се вешто извуче са још неким друговима који су били код њега и да илегални партиски материјал склони у Далматинску улицу.

Одмах после окупације земље рад обеју сестара Букумировић узима шире размере и оне активно сарађују у Народноослободилачком покрету, извршавајући пожртвовано све задатке који су им поверавани. Јованка је скупљала новац, храну, санитарски материјал и друго, што је редовно предавала Деси Вуњак, која је то слала даље Народноослободилачкој војсци. Преко зета Рајевића, службеника X кварта Управе града Београда, успела је да многи другови добију лажне исправе и легитимације, а служила је и као веза између свога брата Мирослава и другова са којима је он радио.

Од јуна 1943 године у њеном стану у Мокролушкој улици бр. 7, где се била преселила, одржавани су тајно састанци руководиоца Народноослободилачког покрета у Београду. У том стану је и пронашла Специјална полиција и ухапсила 7 октобра 1943 године.

За време окупације као студенткиња права и Србијанка се придружује Народноослободилачком покрету и ревносно, заједно са другарицама Миром Мирчевић, Десом Вуњак, Александром Голубовић и другима ради на проучавању марксистичке литературе, сакупљању санитарског материјала, новца и хране за борце на фронту и организује групу жена које су плеле џемпере, рукавице и чарапе за партизане. У исто

време свршава и болнички курс за указивање прве помоћи који се држао илегално у једном сликарском атељеу у Златиборској улици.

Србијанка је била једна од оних многих девојака студенткиња које су у тешким илегалним условима водиле борбу против окупатора и њихових помагача. Али и она је ухапшена 7 октобра 1943 године. Приликом хапшења покушала је да се отргне из дивљачких руку агента Сремчевића, али се спотакла и пала, те су је поново ухватили и свезали. У Специјалној полицији издржала је и најсвирепија мучења, везивали су је и вешали, тукли по табанима, по прсима... али подносећи и најтеже болове није одала ни једног друга, ни склониште, нити ма какву тајну илегалног рада. До краја је остала доследна себи и речима које је изговорила после погибије брата Мирослава, који је скочио на бетон са четвртог спрата зграде Специјалне полиције, и друга Милана Вукадиновића, механичара, који је стрељан у логору на Бањици: „Зар нас шест чувамо своје животе кад немамо Мирка, Милана и толико безброј примерних другова и другарица. Не, ми их морамо светити, а то ћемо учинити само настављајући њихово дело па макар ни једна од нас да не остане жива“.

Ову чврстину и достојанство дорасло само једног хероја, Србијанка је задржала и у логору када је злогласном Кригеру, који јој је због разговора са друговима из других затвореничких соба, завртао месо на образу и тукао пендреком преко прсију одговарала пркосно уздигнуте главе.

Иако су у логору на Бањици одбравале своје последње дане, уз тихо плетење и вез, уз израђивање ситних минијатурних сличица, цветића од крпица и остатака вунице са својих хаљина и своје властите косе, помоћу којих су бележиле своје мисли, чежње и жеље за остварењем својих идеала, Србијанка је била увек расположена и ведра — пуна наде и вере у праведност наше борбе. Својим родитељима је писала:

Сл. 2 — Србијанка-Срба Букумировић

10. VI. 1944 год.

Драга мамо,

Ружа није више са нама у соби. Премештена је цела друга категорија. Овде је остала само прва, нас 34 на броју. Прекјуче је почело стрељање. У четвртак предвече је изведено 10 другова из I к. Јуче у исто време исто толико. Не знам када ће да дођу и по нас. Ако буду решили да ликвидирају прво мушкарце, ми ћемо живети можда још осам дана. А може да нам се деси да одемо и данас. Немој да се завараваш и верујеш онима који су те до сада лагали и који ће те лагати и даље. Знаш да ће ти бити тешко да примиш све то, али ипак покушај да будеш храбра и да издржиш. Имај увек на уму да ми нисмо једине и да је пре нас отишло тако много њих. То исто важи за Виду, Раду и Десу.

10-11-11

Дрота мало
 Рука није више са само у сади. Према
 шоста је цела друга катосторја. Обде је
 остала само ова, нас 34 на другу. Прекуће
 је остало сирењаше. У четвртик одеве
 је изведен у другова нас 1 и. Јуле у исто
 време исто исто. Не знои каде да
 добу а ко кад. Како буди речима да
 ликвидирају прво мушкарце, ми
 ћемо привести мога јомосан дана
 а може да нам се бдеи да одемо и
 данас. Некој да се забаравим и
 варујем амина који су ме до сада
 лавона и који ће ме лавати и
 даће. Знај да ћеш бити добро.
 да отишеш све а о и
 баш итак бокуцај да будеш крадја
 и да издржиш. Имај улак на уму
 да ми писмо једина и да је не
 нас отишело око много њих.
 Пошто ваши и за Вида радју и
 још. Могу да вас утеваје да смо
 отишли на рад от у то никако не
 верујете. Не верујем да ћеш моћи, они
 итак бокуцај око јука Мишутина ако
 је ту, или неког другог, да нам се
 остави задрака на сирењаше, уколико
 не будемо ликвидирали пре него што
 дођу или ово писмо. Ако не
 привести ништа, остали смо
 здраво и радјујте се скорој
 слободи.

Небе а остале много
 много воле и буде

Срба и Цока

моју децуницу много поздравите и
 реците за буду добри све што
 можемо од себе представити. Руки
 ако остале лишава можда

наше драгери
 воли све
 Цока и
 Срба

Сл. 3 — Писмо Србијанке-Србе Букумировић мајци

Могу да вас преваре да смо отишле на рад, али у то никако не верујте. Не верујем да ћеш моћи, али ипак покушај преко ујка Милутина, ако је ту, или неког другог, да нам се стави забрана на стрељање, уколико не будемо ликвидирани пре него што добијеш ово писмо. Ако не успете ништа, останите нам здраво и радујте се скорој слободи.

Тебе и остале много много воле и љубе Срба и Јока

И ако су то били последњи дани није се пропустила ни једна прилика да се сазнају новости о акцијама другова у слободи. То су радиле на све могуће начине. Али стално посматране једнога дана су биле примећене од стражара.

Било је то јутро 4 септембра 1944 године. Анкица Јандрејевић прислоњена уз решетке прозора примала је преко покрета прстију вести од једног слободњака из дворишта. Сви у соби су нестрпљиво очекивали последње вести. Али одједном злогласни Кригер, један од главешина логора улетео је у собу. Витлао је штапом по ваздуху урлајући: „Говори ко је разговарао?“ — Све је било немо. Тридесет осам постројених жена стајало је уздигнуте главе пред њим. Закрвављених очију гледао је понаособ сваку у лице и питао: „Јеси ли ти?“ ... Тридесет осам пута чуо је гласно „не“. Поновио је опет и опет је добио исти одговор — чврсто „не“. Тада је почео штапом да бије. Најтеже су прошле млађе и лепше жене: Србијанка Букумировић коју је он и раније кад би је срео уштиную за образ до крви, Олга Вучковић, Дара Руман-Чупић, Анкица Јандријевић и Дивна Градић, којој је успео чак и руку да сломије. Тукао је да му је зној са лица лио. Остале жене у соби притеране у један угао излетеле су и подметале се под његов дивљачки ударац, да би растеретиле оних пет жртава, које су биле модре од батина и тетурале се изнемогле по соби. Кригер је упирао и револвер. ... Одговор је био ћутање. Задихан и од силног садизма и беса скрхан, излетео је из собе дерући се: „Запамтићете ме“ ... За њим се чуо горак смех Анкице која је овога

пута избегла куршум у груди: „Плаши мечку решетом, као да то мене и онако не чека“.

Трећег дана, 7 септембра 1944 године, око осам часова увече чуло се злогласно комешање по дворишту. Светлупале су цетне агентске лампе. Жене су припиле своја лица уз решетке.

Одјекнули су пуцњи... У дворишту логора убијали су партизане.

Нешто касније, око девет часова упао је у собу Кригер. Овога пута одвојио је за стрељање и 12 жена. Са садистичким уживањем прочитао је имена оних пет жена, које је пре неколико дана до изнемоглости тукао.

Све су биле мирне и прибране. Брзо су се опростиле са другарицама и изашле. У ходнику у гужви, тучи и опирању извио се глас једне од њих, глас Србијанке: „Убијајте, ми знамо зашто гинемо... Ваш је крај близу... Ваша деца ће вас презирати и стидети се...“

У „Марици“ Србијанка је покушала да зубима одреши везе једном другу. Приметили су је агенти који су их спроводили на стрељање. Поново су је тукли. Тело јој је било све испребијано. Танки млазеви крви сливали су јој се низ лице... груди... ноге. Али ни овога пута свирепи полицајци нису успели да савладају борбени дух Србе Букумировић.

Стрељали су их исте ноћи на Јеврејском гробљу.

Срба је погинула смрћу хероја... Митраљески метци прекинули су њене поклике слободи... Партији...

Њена старија сестра Јованка, која је била у логору у истој соби са Србијанком, сазнавши да је Србијанка стрељана написала је својој мајци писмо:

8 септ. 1944 године

Драга мамо и сви остали,

Синоћ изненада када смо се најмање надали дођоше да изводе за стрељање. Прозвали су 12 а међу њима и наше Српче. Ја сам очекивала да ће и мене после ње и дигнем се да се спремим. Међутим он престаде и рече овима да излазе. Тог момента ми је било страшно... Она се обуче и рече здраво. По-

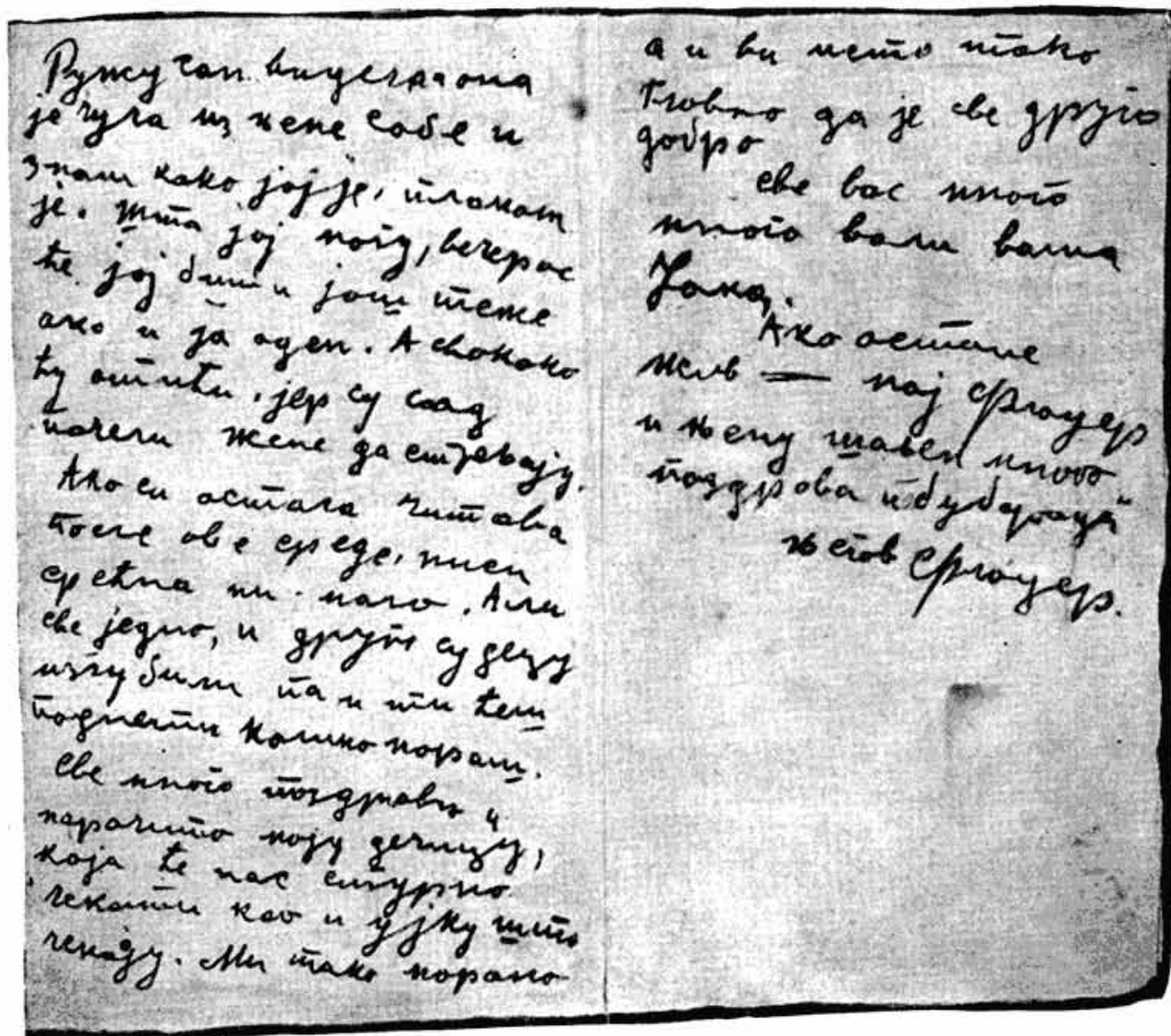
8 сеп. 44
 Драги мамо и сви остали
 Синоћ несвесна када сам се
 најмање надам да бих да отиђу
 у партизане. Прозвали су 12 а
 међу нама и мање Српке
 ја сам очекивала да ће и
 мене поћи исе — димом
 се да се сјезити. Међутим
 он изостаје и још обила
 да иллага. Нај понешта
 ми је дуго сјезити.
 Она се обуре и реде, здраве
 Нилаудале смо се на сржину,
 Нова је јорда димом
 ирале као и диве што иде.
 ја сам несвесно ишла за
 њом до пола собе, а онда
 кад се затворише врата
 ми памети прислоних
 ухо. У ходнику где су ми
 везивали руке на леђа
 пролази се врдан глас:
 „Живела Ком. Партија“
 Довела је Јашице.
 Напољу у нтм уласку

у „Марицу“ сини је викала.
 неке су је прихватиле.
 Отишле су за 3-5 минута
 из собе. Ми смо остале —
 у тишини и проле, да
 ослушћујемо одлазак
 „Марице“. После тога смо
 очекивали да се врате и
 за нас јер су оне моје
 одвели у 10^{1/2} часа а
 рчунале смо да ће нас
 све ноћи све стрелати.
 Међутим они су нас оста-
 вили за данас. Што значи
 24 часа да их очекујемо.
 Да није Срба отишла пре
 мене можда би ми теже било.
 Овако скоро и чезнем
 да одем за њом. Што
 синоћ и данас проводимо
 време.

Сл. 4 — Писмо Јованке Букумировић

љубисмо се на брзину. Пошла је горда
 дигнуте главе као и увек што иде. Ја
 сам несвесно ишла за њом до пола собе
 а онда кад се затворише врата иза по-
 следње, прислоних ухо. У ходнику где
 су ми везивали руке на леђа пролами
 се Србин глас: „Живела Комунистичка
 Партија“. Довела је батине. Напољу
 при уласку у „Марицу“ опет је ви-
 кала, неке су је прихватиле. Отишле
 су за три до пет минута из собе.
 Ми смо остале — у тишини и мра-
 ку, да ослушћујемо одлазак „Марице“.
 После тога смо очекивале да се врате

и за нас, јер су њих одвели у 10 и
 по часова, а рчунале смо да ће нас
 ове ноћи све стрелати. Међутим, они су
 нас оставили за данас, што значи 24
 часа да их очекујемо. Да није Срба оти-
 шла пре мене можда би ми теже било.
 Овако скоро и чезнем да одем за њом.
 Ето тако синоћ и данас проводимо вре-
 ме. Ружу сам видела, она је чула из
 њене собе и знаш како јој је, — пла-
 кала је. Шта јој могу, вечерас ће јој
 бити још теже ако и ја одем. А свакако
 ћу отићи, јер су сад почели жене да
 стрелају. Ако си остала читава после

Сл. 5 — Наставак и крај писма Јованке Букумировић (сл. 4)

ове среде, ниси срећна ни мало. Али свеједно. И други су деца изгубили па и ти ћеш поднети колико мораш. Све много поздрава а нарочито моју децицу која ће нас сигурно чекати као и ујку што чекају. Ми тако морамо а и ви исто тако. Главна да је све друго добро.

Све вас много воли

ваша Јока

Тих дана у логору су учестала стрељања. Полицији се журило. Ослободилачка војска је била већ на домаку Београда. Одлучили су да стрељају и следећу групу жена.

Једанаестог септембра 1944 године Кригер је ишао од себе до себе и прозивао жене за стрељање... Али тога дана у ходницима логора одиграо се несвакидашњи догађај...

Тек што су изишле из своје ћелије у ходник Јованка Букумировић, Радмила Шнајдер, Мирај Јовановић-Јаза, Ирена Богдановић, Нада Мајсторовић и друге, голоруке сручиле су се на изненађеног Кригера и агента Чарапића. Настало је гушање. Измучене и изгладнеле жене хтеле су да освете своје другарице. Њихове нејаке руке хтеле су

да убију непријатеља, који је сејао смрт по нашој земљи.

Али Кригеру и Чаралићу прискочили су у помоћ и остали полицајци. Ходником су најпре одјекивали тупи ударци гвоздених полуца, а затим су се чули и револверски пуцњи...

Ускоро све се стишало...

Степениште и зидови ходника били

Белешка о Бањичком логору

Јуна месеца 1941 године окупатор је наредио да се у Београду хитно образује концентрациони логор. Драги Јовановић, управник града Београда, изабрао је за логор једну војничку касарну на Бањици. За шефа логора постављен је злогласни полицијски комесар Светозар Вујковић. Командант логора био је гестаповац Фридрих, а његов помоћник Петар Кригер.

У логор су упућивали затворенике Гестапо и Специјална полиција. Затвореници су били класифицирани на категорије: прву, другу и трећу. Класифицирање затвореника вршили су Бећаревић, Драги Јовановић и Паранос. Сви затвореници прве категорије и већина затвореника друге категорије стрељани су у току рата. У трећу категорију одређивани су таоци. Неки су и од њих стрељани.

Свака категорија имала је своје посебне ћелије. Поред тога постојале су и »ћелије смрти«, у које су дан раније одвајани затвореници одређени за стрељање.

Родољуби који су од стране окупатора и Специјалне полиције били осуђени на смрт, стрељани су на стрелишту у Јајинцима и на гробљу у Маринковој Бари. Касније је стре-

су испрокани крвљу ових храбрих жена бораца.

Све су их сахранили на гробљу у Маринковој Бари.

Тако су Срба и Јока Букумитровић, попут свога брата Мирослава и многих других родољуба, погинуле херојском смрћу у борби за остварење великих идеала Народне револуције.

љање замењено уморством у специјалним камионима — душегупкама.

Први родољуби доведени су у логор већ почетком јула 1941 године. Међу првим затвореницима логора били су Милутин Смиљанић, професор, др. Велизар Косановић, др. Петар Драговић, Јован Божовић, инжењер хемије, и др. Михајло Илић, професор Универзитета. Они су стрељани 17 децембра 1941 године.

Међу затвореницима било је и мале деце, па чак и деце испод седам година старости. И њих су стрељали. Преко педесеторо деце испод четрнаест година старости стрељано је у овом логору. Старијих је стрељано око пет хиљада.

Последња група родољуба доведена је у логор осмог септембра 1944 године.

Бежећи пред осветом Народноослободилачке војске Драги Јовановић, Бећаревић, Вујковић и злочинци Гестапоа распустили су логор 3 октобра 1944 године. Али нису успели да побегну. Многобројни злочини који су починили за време рата увек су осветљавали њихове трагове. Обистиниле су се речи Лепе Стаменковић, која је у пролазу на губилиште, презриво добацила Вујковићу: »Фишистички гаде, ускоро ћеш за мном, бићу освећена...«

UN DÉTAIL DE LA LUTTE DE LA LIBÉRATION DE BELGRADE

La mort héroïque des soeurs Bukumirović

B. MIRJANIĆ

Srbijanka, étudiante en droit, et Jovanka, institutrice, étaient les filles de Milica et Milić Bukumirović, instituteurs. Leurs parents n'ont pas pu, étant donné leurs modestes revenus, assurer aux enfants, et il y en avait sept, une enfance heureuse. Les enfants devaient y contribuer aussi par leur travail.

Pourtant ils ont tous terminé leurs études et ils subvenaient, au moins en partie, à leurs besoins.

Sous l'influence de leur frère Miroslav, haut fonctionnaire du Parti Communiste de Belgrade, Srba et Jovanka ont rallié déjà avant la guerre le mouvement progressiste de

la jeunesse. Durant la guerre, dans les conditions difficiles de la lutte clandestine des patriotes de Belgrade, elles remplissaient avec abnégation toutes les missions qui leur étaient confiées. La disparition de leur frère, mort dans les cellules de la Police Spéciale, n'a pas ébranlé leur élan.

Les soeurs Bukumirović ont été arrêtées dans leur cachette le 7 octobre 1943. De la prison de la Police Spéciale elles étaient transférées, et tant que «coupables» de première catégorie au camp de concentration à Banjica. Malgré les tortures monstrueuses des agents, elles n'ont rien dit sur le Mouvement de la Libération à Belgrade.

Leur élan combatif n'a pas pu être brisé au camps.

Avec leur camarade Olga Vučković, Anka Jandrijević, Dara Ruman-Čupić, Divna Gradić, Radmila Šnajder, Mira Jovanović et autres elles ont organisé une vie sociale active dans les cellules et cette ambiance de camaraderie contribuait à la force morale des prisonnières devant le sort cruel qui les attendait.

Toutes les deux, Srba et Joka, n'ignoraient pas qu'elles allaient être fusillées. Pourtant, leurs lettres, qu'elles avaient réussies à envoyer à leur mère, n'exprimaient que la fierté du sacrifice conscient de leur vie pour l'idéal de la Révolution Populaire. Elles demandaient à leur mère d'être forte, de ne pas flancher, «car les enfants d'autres mères ont également donné leurs vies pour la liberté du peuple».

Srba a été exécutée avec onze autres camarades le 7 septembre 1944. Au moment où on l'emmenait, elle a fait preuve d'un grand courage. Elle dit adieu à ses camarades et elle passa tête haute, devant le bourreau, l'officier de la Gestapo, Krieger. Ses camarades entendirent dans leurs cellules les vivats de Srba au Parti et à la Liberté.

Jovanka fut emmenée quatre jours plus tard. Mais, cette fois-ci le bourreau a eu une surprise désagréable.

En sortant dans le corridor, Jovanka, Radmila Šnajder, Mira Jovanović et les autres se sont jetées sur Krieger en le frappant sans merci. Elles voulaient venger leurs amies qu'il avait fait fusiller quelques jours plus tôt. Mais, les gardiens sont venus à son secours, ainsi que d'autres policiers, et certai-

nes furent tuées sur place par des matraques et des coups de revolver. Jovanka y fut tuée également. Les autres furent exécutées au cimetière de Marinkova Bara.

Ainsi Srba et Joka Bukumirović, de même que leur frère Miroslav et d'autres patriotes nombreux, sont mortes d'une mort héroïque pour l'idéal de la Révolution Populaire.

*
Deux lettres des soeurs, Joka et Srba Bukumirović, écrites à leur mère en septembre 1944, avant d'être exécutées:

le 10 juin 1944

Chère maman,

Ruža n'est plus avec nous dans la cellule. La deuxième catégorie entière a été déménagée. Seule reste la première, nous y sommes trente quatre femmes. Avant-hier les exécutions ont commencé. Jeudi au soir dix camarades de la première catégorie ont été emmenés. Hier, à la même heure, encore autant. Je ne sais pas quand viendra notre tour à nous. S'ils décident de liquider d'abord les hommes nous aurons peut-être encore huit jours à vivre. Mais nous pouvons aussi bien partir aujourd'hui. Ne te leurre pas et ne crois pas à ceux qui te mentaient jusqu'à présent et qui continueront à te mentir. Je sais qu'il te sera pénible d'accepter tout cela, mais essaie d'être courageuse et de supporter. Rappelle-toi toujours que nous ne sommes pas les seules et que tant d'autres sont partis avant nous. Ceci vaut également pour Vida, Rada et Desa. Ils peuvent vous tromper en vous disant qu'on nous a envoyées aux travaux forcés, mais n'en croyez pas un mot. Je ne crois pas que tu y arriveras, mais essaie, par l'oncle Milutin, s'il est là, ou par quelqu'un d'autre, d'arrêter notre exécution, si on ne nous liquide pas avant que tu aies reçu cette lettre. Si vous n'y réussissez pas, cela ne fait rien, au revoir et bonne chance à tous et réjouissez vous de la liberté qui approche.

Affectueusement à toi et à tous les autres
vos Srba et Joka

le 8 septembre 1944

Chère maman, mes chers

Hier soir subitement, au moment où nous nous y attendions le moins, ils vinrent nous chercher pour l'exécution. Ils ont appelé 12 noms, parmi lesquels celui de notre chère Srba. Je m'attendais à être appelée après elle et je me

levais déjà en commençant à me préparer. Mais l'homme s'arrêta et dit qu'elles devaient sortir. Ce moment-là fut effrayant pour moi... Elle s'habilla et nous dit au revoir. Je l'embrassais en vitesse. Elle partit, la tête haute, fière comme toujours. Inconsciemment je la suivis jusqu'au milieu de la cellule et, la porte fermée après celle qui terminait la file, j'appuyais mon oreille sur la porte. Dans le couloir où on leur ligotait les mains derrière le dos, la voix de Srba retentit: «Vive le Parti Communiste». Elle a été battue. Dehors, en entrant dans le panier à salade, elle cria encore et quelques camarades la soutenaient. Elles partirent dans l'espace de trois à cinq minutes après leur départ de la cellule. Nous restâmes dans le noir, silencieuses, écoutant le départ du panier à salade. Nous attendions qu'il revienne nous chercher, car on les avait emmenées à dix heures et demie et nous pensions qu'on allait nous exécuter toutes cette nuit. Pourtant ils nous ont laissées pour

aujourd'hui, donc nous aurons à les attendre encore vingt-quatre heures. Si Srba n'était pas partie avant moi, peut-être que cela me serait plus pénible. Ainsi j'ai presque envie de la suivre. Voilà, ainsi s'écoulaient les heures aujourd'hui, comme hier. J'ai vu Ruža, elle a tout entendu de sa cellule et tu t'imagines dans quel état elle est — elle a pleuré. Je n'y peux rien, ce sera encore plus dur pour elle ce soir si je pars aussi. Et je partirai sans faute, ils ont commencé maintenant à exécuter les femmes. Si tu es restée sauve après ce mercredi tu n'as vraiment pas de chance. Mais cela ne fait rien. D'autres ont également perdu leurs enfants et tu supporteras donc ce que tu dois supporter. Mon meilleur souvenir à tous, surtout à mes petits, qui nous attendront de même qu'ils attendent leur oncle. Nous n'avons pas le choix et vous non plus. L'essentiel c'est que tout le reste va bien.

Affectueusement à vous
votre Joka

Notice sur le camp de Banjica

Au mois de juin 1941, l'occupateur ordonna la formation d'un camp de concentration. Le maire de Belgrade, Dragi Jovanović, choisit comme camp une caserne de Banjica. Svetozar Vujković, commissaire de police de mauvaise réputation fut nommé chef de ce camp. Friedrich de la Gestapo était commandant et Peter Krieger son aide.

Dans ce camp furent envoyés les prisonniers de la Gestapo et de la Police Spéciale. Les prisonniers étaient classés par catégorie: première, seconde et troisième. C'était Bećarević, Dragi Jovanović et Paranos qui faisaient cette classification. Tous les prisonniers de la première et seconde catégorie furent fusillés pendant la guerre. Dans la troisième on désignait les otages. Certains d'entre eux furent fusillés aussi.

Chaque catégorie avait des cachots spéciaux. A part cela il y avait aussi des «cachots de la mort», dans lesquels on amenait les prisonniers qui étaient condamnés à mort.

Les patriotes qui étaient condamnés à mort par les occupants et la Police Spéciale, étaient fusillés au tir de Jajinci et au cimetière de Marinkova Bara. Plus tard on changea la manière d'exécution par l'étouffement dans des camions spéciaux.

Les premiers patriotes furent amenés au camp déjà au début du mois de juillet 1941. Parmi les premiers prisonniers il y avait Milu-

tin Smiljanić, professeur, Dr. Velizar Kosanović, Dr. Petar Dragović, Jovan Božović, ingénieur chimiste, et Dr. Mihailo Ilić, professeur à l'Université. Ils furent fusillés le 17 décembre 1941.

Parmi les prisonniers il y avait des petits enfants, même des enfants au-dessous de sept ans. Ils furent exécutés de même. Plus de cinquante enfants au-dessous de quatorze ans furent fusillés dans ce camp. Cinq mille au delà de cet âge y fut tués.

Le dernier groupe de patriotes fut amené au camp le 8 septembre 1944.

Se sauvant devant les troupes de la libération, Dragi Jovanović, Bećarević, Vujković et les criminels de la Gestapo laissèrent partir les prisonniers le 3 octobre 1944, mais malgré cela ils ne réussirent pas à se sauver car les crimes qu'ils avaient commis au cours de la guerre dénonçaient leurs traces. Les paroles que Lepa Stamenković avait prononcées avec dédain, en allant à la mort: «Horreur de fasciste, bientôt tu me suivras et je serais vengée...» se réalisèrent.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Srbijanka-Srba Bukumirović
Fig. 2 — Jovanka-Joka Bukumirović
Fig. 3 — Lettre de Srbijanka Bukumirović
Fig. 4 et 5 — Lettre de Jovanka Bukumirović